

Πολ Χόλαντερ

Ταξιδεύοντας στην Πελοπόννησο

ΠΟΛ ΧΟΛΑΝΤΕΡ

ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

Μετάφραση-επιμέλεια: Θανάσης Κουραβέλος

Η-ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟ
ΑΘΗΝΑ, ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2018

Τίτλος πρωτοτύπου: Paul Hollander, “Traveling in the Peloponnesos”, *Modern Age*, 2007, 49(1):44-51

Προτεινόμενος τρόπος παραπομπής: Χόλαντερ Πολ, *Ταξιδεύοντας στην Πελοπόννησο*, Η-Εκδόσεις Πολιτειακό, Αθήνα 2018 (Ανάκτηση: ΧΧ.ΧΧ.ΧΧΧΧ)

Για περισσότερες πληροφορίες: <http://www.politeiako.gr/>

Για τον συγγραφέα

Ο Πολ Χόλαντερ (1932-) είναι Αμερικανο-ούγγρος ομότιμος καθηγητής κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Μασαχουσέτης στο Άμχερστ και συνεργάτης του Κέντρου Ρωσικών και Ευρασιατικών Σπουδών Ντέιβις στο Πανεπιστήμιο Χάρβαρντ. Ολοκλήρωσε τις λυκειακές του σπουδές στη Βουδαπέστη, τις προπτυχιακές στην Αγγλία (Σχολή Οικονομικών του Λονδίνου) και τις μεταπτυχιακές στις Ηνωμένες Πολιτείες (Πανεπιστήμιο Πρίνστον). Διέφυγε στη Δύση ύστερα από την αιματηρή καταστολή της Ουγγρικής Επανάστασης του 1956 από τα σοβιετικά στρατεύματα. Είναι μέλος της ακαδημαϊκής επιτροπής του Ιδρύματος Μνήμης των Θυμάτων του Κομμουνισμού: www.victimsofcommunism.org. Ειδικεύεται στην ιστορία των ιδεών και την πολιτική και συγκριτική κοινωνιολογία. Είναι γνωστός για την κριτική του στον κομμουνισμό και τον αριστερισμό. Στα ερευνητικά του ενδιαφέροντα συγκαταλέγονται η πραγματική φύση του σοσιαλισμού, ο αντι-αμερικανισμός, η πολιτική βία, το ριζοσπαστικό Ισλάμ, όπως και άλλα, λιγότερο πολιτικά, ζητήματα όπως η εναντιωματική κουλτούρα, η υπερκατανάλωση, τα γηρατειά και ο θάνατος και ο διαδικτυακός έρωτας. Από τα σημαντικότερα έργα του είναι τα *Political pilgrims: travels of Western intellectuals to the Soviet Union, China, and Cuba, 1928-1978* (1981), *Anti-Americanism: critiques at home and abroad, 1965-1990* (1992), *Political will and personal belief: the decline and fall of Soviet communism* (1999), *From the Gulag to the killing fields: personal accounts of political violence and repression in communist states* (επιμ., 2006), *The end of commitment: revolutionaries, intellectuals and political morality* (2006), *From Benito Mussolini to Hugo Chavez: intellectuals and a century of political hero worship* (2017). Ο ίδιος αυτοβιογραφείται σε άρθρο του με τίτλο: "From a 'builder of socialism' to 'free floating intellectual': my politically incorrect career in sociology", *The American Sociologist*, 2001, 32(3):5-25.

Ταξιδεύοντας στην Πελοπόννησο

Πολ Χόλαντερ

ΑΚΟΜΑ ΚΑΙ ΤΩΡΑ που η παγκοσμιοποίηση καταβροχθίζει τις τοπικές ιδιαιτερότητες και η νεοτερικότητα συνθλίβει την πολιτισμική ποικιλομορφία, τα ταξίδια μπορούν ακόμη να προσφέρουν ορισμένες καλοδεχούμενες διαψεύσεις αυτών των ισχυρισμών. Σίγουρα, τα περισσότερα αεροδρόμια είναι σχεδόν πανομοιότυπα όσον αφορά τον σχεδιασμό και τη γενικότερη αίσθηση, όπως συμβαίνει και με τους αυτοκινητόδρομους ταχείας κυκλοφορίας, τα εργοστάσια παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και τα υδροηλεκτρικά φράγματα. Αυτές οι υποδομές είναι ομοιόμορφες και προιδεάζουν ελάχιστα για την ιστορία και την κουλτούρα της περιοχής όπου βρίσκονται: τα επίγεια, θαλάσσια ή εναέρια μέσα μαζικής μετακίνησης επίσης τείνουν να είναι πανομοιότυπα, όπως και τα τηλέφωνα, οι τηλεοράσεις, οι φούρνοι μικροκυμάτων και άλλα καταναλωτικά αγαθά. Αν και βασιζόμαστε σε αυτά τα τεχνολογικά μέσα, ελάχιστοι από εμάς καταλαβαίνουμε πώς λειτουργούν, σε ποιους φυσικούς νόμους υπακούουν και ποιες επιστημονικές ανακαλύψεις ενσωματώνουν. Εδώ, εντοπίζεται ίσως μια πηγή της απέχθειάς μας για τη νεοτερικότητα: μας καθυποτάσσει σε κάθε είδους μηχανήματα και εργαλεία που δεν μπορούμε να κατανοήσουμε: μας καθυποτάσσει επίσης στους ελάχιστους εκείνους ειδικούς που μπορούν να τα βάλουν μπρος ή να τα επισκευάσουν όταν χαλούν.

Αυτή, ωστόσο, δεν είναι όλη η ιστορία. Η τεχνολογία δεν εξαλείφει ολοσχερώς τους παραδοσιακούς τρόπους ζωής ακόμα και όταν χρησιμοποιείται ευρέως, ενώ δεν χρησιμοποιείται παντού εξίσου ευρέως παρόλη τη διαθεσιμότητα και την προσιτότητά της. Ακόμα και η ολοσχερώς εκμοντερνισμένη Ευρώπη βρίθεται σημείων και γωνιών επαρκώς διαφορετικών από τη Βόρεια Αμερική (και άλλα μέρη της Ευρώπης) για να ευφρανθεί η καρδιά του ταξιδιώτη που αναζητά απομεινάρια του παρελθόντος και περιβάλλοντα αλλιώς από εκείνα με τα οποία είναι εξοικειωμένος. Σίγουρα, τεχνολογικά ανέγγιχτες περιοχές είναι αδύνατο να βρεθούν στην Ευρώπη – αλλά, σε κάθε περίπτωση, κανείς δεν θα ήθελε να περάσει αρκετό χρόνο σε τέτοια μέρη. Υπάρχουν όρια στην αναζήτηση της αυθεντικότητας και των συγκινητικών παραδοσιακών τρόπων ζωής ακόμα και για τους ρομαντικούς επικριτές της νεοτερικότητας. Από την άλλη, υπάρχει ένας αέρας περιπέτειας και μέτριας διακινδύνευσης που σχετίζεται με τα ταξίδια στα λιγότερο εκμοντερνισμένα μέρη του κόσμου όπου τα μέσα μετακίνησης είναι πιο πρωτόγονα και οι επικρατούσες έννοιες της αchronικότητας καθιστούν τα ταξίδια λιγότερο προβλέψιμα.

Ακόμη συνεχίζει να προκαλεί ενδιαφέρον το ερώτημα γιατί τόσο πολλοί μορφωμένοι ή εύποροι συνεγείρονται τόσο με το παρελθόν και τα κατάλοιπά

του. Προς τι η νοσταλγία για τις πιο απλές εποχές; Το ενδιαφέρον για το παλιό δεν είναι απλώς μια αντίδραση στα άχθη και τα άγχη της νεοτερικότητας, σε έναν συμφορημένο, περίπλοκο, μολυσμένο πολιτισμό. Ήδη από τα μέσα του δέκατου όγδοου αιώνα και τις αρχές του δέκατου ένατου Ευρωπαίοι συγγραφείς και καλλιτέχνες ταξίδευαν σε μέρη όπου επιδίωκαν να ανακαλύψουν και να επανακαλύψουν χαμένες αρετές, απολαύσεις, ευαισθησίες. Τόσο οι διαφωτιστές διανοούμενοι όσο και, λίγο αργότερα, οι ρομαντικοί ασχολήθηκαν μανιωδώς με το παρελθόν, με τα κατάλοιπα παραδοσιακών κοινωνιών όπου αναζητούσαν καθοδήγηση και ανακούφιση από τις δυσχέρειες του ελάχιστα τότε εκμοντερνισμένου κόσμου τους. Ο Τζέιμς Μπόσγουελ, ο Σατωβριάνδος, ο Βύρωνας, ο Φλομπέρ, ο Γκέτε, ο Χάινε, ο Σέλεϊ και ο Γουόρντγουορθ ήταν μερικοί από αυτούς τους ταξιδιώτες.

Ο Βέρθερος, μια εξαιρετική φιλολογική προσωποποίηση αυτής της ευαισθησίας, αντανakλώντας φυσικά τα συναισθήματα του δημιουργού του, του Γκέτε, συλλογιζόταν σε ένα μικρό γερμανικό χωριό της εποχής του: «Τίποτα δεν μπορεί να με γεμίσει με τόσο αληθινά, γαλήνια συναισθήματα όσο οποιοδήποτε γνώρισμα αυτής της αρχαϊκής, πρωτόγονης ζωής [...] πόσο ευγνώμων είμαι που η καρδιά μου μπορεί να νιώσει τις απλές, άκακες χαρές εκείνου του ανθρώπου που φέρνει στον τραπέζι ένα κεφάλι λάχανου που έχει καλλιεργήσει ο ίδιος...».¹ Η ρομαντική φυσιολατρία ορισμένες φορές συγχωνευόταν με το θρησκευτικό συναίσθημα· οι Ελβετικές Άλπεις ενέπνευσαν τον ποιητή Τόμας Γκρέι να σημειώσει (το 1739): «Δεν υπάρχει ούτε ένας γκρεμός, ούτε ένας χείμαρρος, ούτε ένας λόφος που να μην ξεχειλίζει από θρησκεία και ποίηση. Υπάρχουν συγκεκριμένα τοπία που θα ενέπνεαν σε έναν άθεο την πίστη, χωρίς περαιτέρω συζήτηση».² Αυτοί οι συγγραφείς και καλλιτέχνες, λίγοι στον αριθμό, αποτέλεσαν την πρωτοπορία ενός κινήματος, τους πρωτεργάτες αυτού που θα εμφανιζόταν στις μέρες μας: τα δημοφιλή «ταξίδια αυτοανακάλυψης» που κάνει ένας μεγάλος αριθμός από ευκατάστατους, μορφωμένους ανθρώπους της μεσαίας και της ανώτερης τάξης. Αυτά τα ταξίδια υποκινήθηκαν εν μέρει από την αντίληψη ότι ένας ορισμένος αριθμός ταξιδιών αποτελεί ουσιώδη διάσταση της εκπαίδευσης κάποιου. Η συνειδητή και ορθολογική αναζήτηση κάποιας γνώσης του κόσμου και της κουλτούρας διαφορετικών κοινωνιών που επιτυγχάνεται με τα ταξίδια συνοδεύεται ωστόσο από μερικά γενικότερα και ακαθόριστα κίνητρα.

Τα ταξίδια αποσυνδεδεμένα από χρησιμοθηρικές επιδιώξεις σχετίζονται με την άνοδο και την εξάπλωση του ατομικισμού, με το να παίρνει κάποιος στα σοβαρά τον εαυτό του, και με την πίστη στη μοναδικότητα κάποιου ή το καθήκον του να την ανακαλύψει. Όπως έχει υποστηριχθεί από τον Πολ Φάσελ, το ταξίδι συνιστά επιπλέον μια «διαφυγή ... από την εντόπια

¹ Goethe, *The sorrows of young Werther*, Rinehart, Νέα Υόρκη 1962(1774):43 (ελλ. έκδ.: *Τα πάθη του νεαρού Βέρθερου*, μτφρ. Στέλλα Νικολούδη, Άγρα, Αθήνα 1996).

² Paul Fussell επιμ., *The Norton book of travel*, Norton, Νέα Υόρκη 1987:275.

ταυτότητα του ταξιδιώτη».³ Η επιθυμία για αυτήν τη φυγή συγκρούεται με την αντίληψη της ταυτότητας ως πρωταρχικά στηριγμένη στους κοινωνικούς ρόλους κάποιου, κάτι που θεωρείται ασφυκτικά περιοριστικό και άδικο για τη μοναδικότητα της ατομικότητάς του. Ο ατομικισμός συνιστά απότοκο της νεοτερικότητας, ή της πρώιμης νεοτερικότητας, μιας οξυμένης δυσανεξίας στις συνθήκες που θεωρούνται ότι καταπνίγουν το θαυμαστό και κρυμμένο δυναμικό του εαυτού.

Η σφοδρή επιθυμία να ανακαλύψει κάποιος τον «αληθινό εαυτό» του μέσω των ταξιδιών βασίζεται στην ιδέα ότι τα καινούργια περιβάλλοντα βοηθούν κάποιον να δει τα πράγματα διαφορετικά, να ρίξει μια φρέσκα ματιά στον εαυτό του και να ανακαλύψει νέες πτυχές της προσωπικότητάς του. Σε νέες, άγνωστες τοποθεσίες λιγότερα πράγματα θεωρούνται δεδομένα, η προσοχή στρέφεται σε νέες πραγματικότητες, δυνατότητες, ενοράσεις· κάποιος ωφελείται από την έκθεση σε διαφορετικά έθιμα, τρόπους ζωής και τύπους ανθρώπων, από πρωτότυπες και ας ελπίσουμε μεταμορφωτικές εμπειρίες.

Ένα βασικό ατού των ταξιδιών είναι η ταύτισή τους με το καινούργιο και το διαφορετικό, με τη διακοπή της ρουτίνας και την υπόσχεση της απρόσμενης συνάντησης με νέους και πιο πλήρεις τρόπους ζωής. Εδώ, υπάρχει ωστόσο ένα παράδοξο από τη στιγμή που οι παραδοσιακές κοινωνίες είναι, ή φαίνονται ότι είναι, σταθερές και αναλλοίωτες, ένα από τα στοιχεία ακριβώς της γοητείας τους. Πώς μπορούν οι δύο αυτές επιθυμίες, για το καινούργιο και το παραδοσιακό, να συμφιλιωθούν;

Η βασική, αν και συνήθως ανομολόγητη, γοητεία των παραδοσιακών κοινωνιών έγκειται στις ηθικές και υπαρξιακές βεβαιότητες που παρέχουν· όσοι ανήκουν σε αυτές δεν δυσκολεύονται σχεδόν καθόλου στο να αποφασίσουν τι θα κάνουν με τις ζωές τους και στο να εκφέρουν ηθικές κρίσεις· ούτε έχουν προβλήματα ταυτότητας.

Είναι επίσης πιθανό ότι έχουμε να κάνουμε με μια μακράν πιο κοινότοπη εξήγηση. Στο παρελθόν, όπως και πιο πρόσφατα, τα ταξίδια επιχειρούνταν –εν μέρει για να αποφευχθεί το δριμύ κλίμα του Βορρά– στη Μεσόγειο ή οπουδήποτε αλλού μπορούσε να βρεθεί ένα ηπιότερο κλίμα. Σίγουρα, το αντίστροφο δεν υπήρξε ποτέ ο κανόνας: οι Νότιοι δεν συνέρεαν σε βόρειους προορισμούς. Φυσικά, δεν ήταν μόνο θέμα διαφορετικών κλιμάτων αλλά και διαφορετικών εισοδημάτων: οι πληθυσμοί στα όχι και τόσο ευχάριστα κλίματα της Βόρειας Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής διέθεταν υψηλότερο βιοτικό επίπεδο και μπορούσαν πολύ πιο εύκολα να ανταπεξέλθουν στα έξοδα ενός ταξιδιού από ό,τι εκείνοι της Νότιας Ευρώπης, πόσο μάλλον από ό,τι το μεγαλύτερο τμήμα της υπόλοιπης ανθρωπότητας. Οι συγκεκριμένοι ταξιδιώτες τείνουν να θεωρούν ότι οι όλες οι άλλες χώρες εκτός από τις δικές τους είναι πιο εξωτικές, πιο μοναδικές, πιο ζωντανές, πιο

³ Στο ίδιο, σ. 13.

συναρπαστικές. Όπως έγραψε κατενθουσιασμένος ο Γάλλος συγγραφέας και περιηγητής του πρώιμου δέκατου ένατου αιώνα Σατωβριάνδος:

Η αρχαία και ωραία Ιταλία μου προσέφερε τα αμέτρητα αριστουργήματά της. Με τι ευλάβεια και ποιητικό δέος περιπλανήθηκα ανάμεσα σε εκείνα τα πελώρια κτίρια αφιερωμένα στη θρησκεία από τις τέχνες! [...] Τι ακολουθία από αψίδες και θόλους! Πόσο όμορφα κομμάτια μουσικής ακούγονταν γύρω από τους τρούλους, όπως το κυμάτισμα των ωκεανών, όπως οι ψιθυριστοί άνεμοι του δάσους, ή όπως η φωνή του Θεού μέσα στον ναό Του!

Ο Σατωβριάνδος αναγνώρισε ένα επιπλέον κίνητρο για τα ταξίδια, που σχετίζεται πολύ περισσότερο με την εποχή μας από ό,τι με τη δική του, όταν έγραφε: «Οι Ευρωπαίοι ευρισκόμενοι διαρκώς σε ένταση υποχρεούνται να φτιάξουν τα δικά τους ησυχαστήρια. Όσο πιο ταραχώδεις και θορυβώδεις είναι οι καρδιές μας, τόσο πιο πολύ ελκυόμαστε από την ηρεμία και την ησυχία».⁴ Αυτό ακριβώς είναι που προσδοκούμε και ευελπιστούμε να βρούμε σε μέρη ανέγγιχτα από την υλική πρόοδο. Σε τέτοιους σημαντικούς προορισμούς οι ταξιδιώτες ελπίζουν να σκοντάψουν πάνω στους απογόνους, αν όχι στις ίδιες τις ενσαρκώσεις, του ευγενούς αγρίου και την εναπομείνασα παρθένα φύση. Για τους Αμερικανούς και τους αστικοποιημένους Ευρωπαίους, ακόμα και σύγχρονοι αγρότες, χωρικοί ή ψαράδες περνιούνται ορισμένες φορές για ευγενείς άγριοι. Ένας πρόσφατος επισκέπτης της Ελλάδας εξέφρασε υποδειγματικά αυτές τις ευαισθησίες όταν έγραψε με νοσταλγία: «Σταματήσαμε να πάρουμε νωρίς το πρωινό μας στην ταβέρνα “Κρυφός Κήπος” στο μικροσκοπικό ψαροχώρι Άγιος Νικόλαος [Μάνης] και παρακολουθήσαμε τα καΐκια να καταφθάνουν, διακοσμημένα με φανούς κηροζίνης και φορτωμένα με την πρωινή ψαριά». Υποχρεώθηκε ωστόσο να σημειώσει με στενοχώρια ότι η γαλήνη διαταράχθηκε από τις κραυγές των πλανόδιων πωλητών που διαφήμιζαν την πραμάτεια τους με μεγάφωνα τοποθετημένα στα αγροτικά τους.⁵

Όλα αυτά οδηγούν στο ερώτημα: «Τι ακριβώς απαιτείται για να χαρακτηρίσουμε ένα χωριό ή μια κωμόπολη ως “άθικτα”»; Οι βασικές προϋποθέσεις περιλαμβάνουν σίγουρα το μικρό μέγεθος, τους ολιγάριθμους επισκέπτες, την ελάχιστη παρουσία σύγχρονης τεχνολογίας, όπως και ορισμένα σύμβολα του παρελθόντος με τη μορφή κυρίως παλιών κτιρίων. Κανένα χωριό ή κωμόπολη δεν μπορεί να θεωρηθεί «άθικτο» εάν ασφυκτιά από αυτοκίνητα και λεωφορεία ή εάν διαθέτει τεράστιους χώρους στάθμευσης. Οι κεραιές της τηλεόρασης χαλούν και αυτές την εικόνα του άθικτου ακόμα και όταν ξεπροβάλλουν από παλιά σπίτια. Το μικρό μέγεθος δεν προστατεύει αυτόματα ένα μέρος από τις ορδές των τουριστών· εάν μια

⁴ François-René de Chateaubriand, *Atala and René*, New American Library, Νέα Υόρκη 1961(1800):11, 98 (ελλ. έκδ.: *Αταλά-Ρενέ*, μτφρ. Ευγενία Τσελέντη, Printa, Αθήνα 1993).

⁵ Nicolas Krauss, “Where the Gods are neighbors,” *The New York Times Travel Section*, 18 Ιουνίου 2000, σ. 9.

μικρή γραφική κωμόπολη «ανακαλυφθεί», θα προσελκύσει ορδές μολονότι θα παραμείνει μικρή για κάποιο διάστημα.

Τέτοια ήταν ξεκάθαρα η περίπτωση του Ροκαμαντούρ στη Γαλλία που ο γράφοντας επισκέφτηκε πριν λίγα χρόνια – μια πανέμορφη μικρή μεσαιωνική κωμόπολη σε μια βραχώδη πλαγιά γεμάτη με καταπληκτικές γοθτικές εκκλησίες και εκκλησάκια, αλλά ταυτόχρονα με ορδές να κατακλύζουν τα σοκάκια της, που ήταν φίσκα στα καταστήματα δώρων και τα εστιατόρια. Δεδομένου του μεγάλου αριθμού ταξιδιωτών, που είναι αποφασισμένοι να ανακαλύπτουν και να επισκέπτονται διάφορα μέρη, αυτά δεν μπορούν να παραμείνουν άθικτα. Το ίδιο ισχύει και για τις ομορφιές της φύσης που ποδοπατούνται κατάχαμα από τους φυσιολάτρες. Σίγουρα, είναι σχετικά ευκολότερο να ρυθμιστεί νομικά η πρόσβαση σε φυσικά αξιοθέατα από ό,τι σε κατοικημένα χωριά και κωμοπόλεις. Τα αυτοκίνητα είναι δυνατόν να αποκλειστούν, όπως είναι πράγματι αποκλεισμένα, από πολλές μικρές κωμοπόλεις στην Ευρώπη, αλλά αυτό δεν συνιστά ολοκληρωμένη λύση. Μάζες πεζών αμολημένων στις παρυφές αυτών των κωμοπόλεων από γιγαντιαία τουριστικά λεωφορεία, ή εξερχόμενοι από τα δικά τους αυτοκίνητα, μας ξενερώνουν όπως ακριβώς τα μποτιλιαρίσματα στην πλατεία ή την κεντρική οδό της παλιάς πόλης.

Η ύπαιθρος και οι μικρές κωμοπόλεις μπορούν επίσης να αλλοιωθούν, στην πραγματικότητα να καταστραφούν, από τη βιομηχανία και το εμπόριο. Σε ένα πρόσφατο ταξίδι στην Ελλάδα αντίκρισα σοκαρισμένος έναν τεράστιο θερμοηλεκτρικό σταθμό να ξερνά καπνούς στο κέντρο της Πελοποννήσου μέσα σε ένα πανέμορφο ορεινό τοπίο, σε μικρή απόσταση από τα καλοδιατηρημένα ερείπια της βυζαντινής πόλης του Μυστρά. Δεν γνωρίζω πότε χτίστηκε, ούτε εάν υπήρχαν εναλλακτικές για την κατασκευή ενός τόσο έκδηλα ρυπογόνου σταθμού. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι οι κάτοικοι της περιοχής που με αυτόν τον τρόπο προμηθεύονται το ρεύμα τους δεν θα έβγαζαν οικειοθελώς από την πρίζα την τηλεόραση ή το ψυγείο τους προκειμένου να απολαύσουν καθαρό αέρα και παρθένα τοπία.

Το προσωπικό μου ενδιαφέρον να επισκεφτώ την Πελοπόννησο, αν και όχι ξεκάθαρα επηρεασμένο από τις παρορμήσεις και τις στάσεις που περιγράφηκαν συνοπτικά παραπάνω, ήταν σίγουρα χρωματισμένο από αυτές. Σημαντικό μέρος από τα αξιοθέατα στην Πελοπόννησο είχε να κάνει με τα φυσικά τοπία: επιβλητικά βουνά, ανοικτές κοιλάδες, μια δαντελένια ακτογραμμή και χαμηλή πληθυσμιακή πυκνότητα. Οι δύο μεγάλες πόλεις στη βόρεια ακτή, η Κόρινθος και η Πάτρα, μπορούν εύκολα να αγνοηθούν. Σχεδόν ολόκληρη η νότια, η ανατολική και η δυτική ακτογραμμή είναι διάσπαρτες από μικρές παραθαλάσσιες κωμοπόλεις και λιμανάκια, που συνοδεύονται από βενετικά φρούρια. Από ταξιδιωτικούς οδηγούς έμαθα για τα παμπάλαια ελληνορθόδοξα μοναστήρια που βρίσκονται κρυμμένα σε ένα τεράστιο φαράγγι στο κέντρο της χερσονήσου. Παλιά μοναστήρια χωμένα σε ένα φαράγγι αποτελούν ακαταμάχητο πόλο έλξης ακόμα και σε όσους δεν θρησκούνται.

Αυτό που επίσης με τράβηξε στην Πελοπόννησο είναι η Χερσόνησος της Μάνης στα νότια, διάσημη για το ερημωμένο τοπίο, τα εγκαταλελειμμένα οχυρωμένα χωριά και τους άγριους πρώιμους κατοίκους – «έναν περήφανο και θαρραλέο λαό», σύμφωνα με τον Οδηγό Μισελέν, καταγόμενο υποτίθεται από τους Σπαρτιάτες, «κλειστό και επιθετικό» και «λάτρη της περιπέτειας». Όσοι ελάχιστοι απομένουν «ζουν ακόμη στα απόκρημνα χωριά τους διάσπαρτα από ελαιώνες στις βουνοπλαγιές συντηρώντας τη λατρεία της τιμής και τη φιλοξενία», μας διαβεβαιώνει περαιτέρω ο Οδηγός. Τον παλιό καιρό, οι ζωές του περιστρέφονταν γύρω από αιματηρές οικογενειακές βεντέτες και επιτυχημένες απόπειρες απώθησης εισβολέων από άλλα μέρη της Ελλάδας ή από το εξωτερικό, συμπεριλαμβανομένων των Τούρκων. Οι υπόλοιποι ομοεθνείς τους υποτίθεται ότι τους φοβούνταν. Οι περισσότεροι από αυτούς τους αρχικούς κατοίκους έχουν σταδιακά εξαφανιστεί.

Η Πελοπόννησος βρίθκει επίσης διάσημων ερειπίων (όπως η Επίδαυρος, οι Μυκήνες και η Ολυμπία), τα οποία τείνω να θεωρώ ελάχιστον σημασίας εφόσον σε αρκετές περιπτώσεις πιο πολλά έχει κάποιος να φανταστεί παρά να δει σε αυτούς τους χώρους, τουλάχιστον για όσους από εμάς παθιαζόμαστε με την αρχαιολογία. Η πρώτη μου στάση ήταν η μικρή παραθαλάσσια παραθεριστική κωμόπολη του Τολού, που είναι κοντά στην πιο γνωστή και πιο γραφική κωμόπολη του Ναυλίου (γράφεται και ως Ναύπλιο), το οποίο υπήρξε η πρώτη πρωτεύουσα της ανεξάρτητης Ελλάδας ύστερα από την ήττα των Τούρκων κατακτητών το 1822. (Η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα το 1834.) Είμαι ανάμεσα σε εκείνους που δεν συνειδητοποίησαν (ή ξέχασαν) ότι η Ελλάδα έχει υπάρξει ανεξάρτητο έθνος-κράτος μόλις από τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα ύστερα από τη μακρά και ανεπιθύμητη παρουσία των Τούρκων, δηλαδή την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Υποψιάζομαι επίσης ότι οι περισσότεροι άνθρωποι αδυνατούν να συνειδητοποιήσουν πόσος μικρός είναι ο πληθυσμός της Ελλάδας (δέκα εκατομμύρια), δεδομένης της ιστορικής και πολιτισμικής της σπουδαιότητας.

Τα μόνα ερείπια που επισκέφτηκα (στον δρόμο για τη Χερσόνησο της Μάνης), και που ήταν επιπλέον πολύ εντυπωσιακά, ήταν ο Μυστράς, μια βυζαντινή πόλη ιδρυμένη τον δέκατο τρίτο αιώνα στους πρόποδες της οροσειράς του Ταυγέτου, «που καταλαμβάνει μια μοναδική τοποθεσία», όπως μας πληροφορεί ο Πράσινος Οδηγός. Είναι στην περιοχή όπου βρισκόταν η Σπάρτη (και όπου σήμερα βρίσκεται μια σύγχρονη πόλη με την ίδια ονομασία). Ο Μυστράς αποτελεί ένα σύμπλεγμα διάσπαρτο από ημικατεστραμμένα και αναστυλωμένα παλάτια, μοναστήρια και οχυρά σε διαφορετικά υψόμετρα, περιστοιχισμένα από εντυπωσιακά κυπαρίσσια και συνδεδεμένα μέσω ενός δικτύου μονοπατιών και δρόμων. Κατακτήθηκε, και αυτός, από τους Τούρκους, οι οποίοι μετέτρεψαν τις εκκλησίες σε τζαμιά. Από εκεί διαθέτεις εξαιρετική θέα της οροσειράς του Ταυγέτου και της γύρω υπαίθρου.

Η επόμενη στάση μου ήταν η Καρδαμύλη, μια μικρή παραθαλάσσια κωμόπολη στον Μεσσηνιακό Κόλπο, ένα «ταπεινό παραθεριστικό κέντρο και

φαροχώρι» στα βόρεια της Χερσονήσου της Μάνης πλευρισμένο στα ανατολικά του από την οροσειρά του Ταυγέτου.

Η μία παραθαλάσσια εξερεύνηση διαδεχόταν την άλλη καθώς οδηγούσα βόρεια στον ευχάριστο δρόμο που ακολουθεί την ακτογραμμή του Μεσσηνιακού Κόλπου, σταματώντας για λίγο στην Κορώνη, ένα πανέμορφο λιμανάκι με ένα φρούριο χτισμένο από Βενετούς και Τούρκους, και έπειτα σταματώντας για λίγες μέρες στη Μεθώνη, ακόμα δυτικότερα. Εδώ, το βασικό αξιοθέατο ήταν το τεράστιο βενετικό φρούριο και η παρακείμενη Πύλος (μια ακόμα πανέμορφη και γεμάτη ζωή παραθαλάσσια κωμόπολη) με την προστατευόμενη περιοχή της. Με ορμητήριο τη Μεθώνη έκανα δύο μονοήμερες εκδρομές στην Πύλο και την παρακείμενη προστατευόμενη περιοχή όπου ανέβηκα σε ένα βουνό μέτριου υψομέτρου στην κορυφή του οποίου βρισκόταν ένα ημικατεστραμμένο, μολονότι ακόμη εντυπωσιακό, φρούριο με θέα τη θάλασσα και τον μεγάλο πεταλοειδή όρμο, που αποτελεί τμήμα της προστατευόμενης περιοχής. Αργότερα, κατευθύνθηκα βόρεια κατά μήκος της ακτής εωσότου στρίψω ανατολικά μέσα στα βουνά για να μείνω στις μικρές κωμοπόλεις Στρεμνίτσα και Δημητσάνα, ευρισκόμενες και οι δύο σε υψόμετρο χιλίων περίπου μέτρων.

Πέραν του ενδιαφέροντός μου για τα μοναστήρια, επισκέφτηκα αυτό το μέρος εξαιτίας του φαραγγιού του Λούσιου, γνωστό για το αξιόλογο πεζοπορικό δυναμικό του, όπου επιπλέον βρίσκονταν τα μοναστήρια. Το πρώτο και πιο εντυπωσιακό μοναστήρι που επισκέφτηκα (Μονή Αγίου Προδρόμου) μετά βίας προσεγγιζόταν με το αυτοκίνητο. Αφότου περπάτησα για λιγότερο από μία ώρα, έφτασα στο μοναστήρι που βρίσκεται κάτω από μια προεξοχή του βράχου, με ένα τμήμα του να έχει χτιστεί μέσα στο βουνό. Σε κοντινή απόσταση βρισκόταν ένα μικρός κήπος, μια πηγή και μερικά βοηθητικά κτίσματα. Έριξα μια ματιά στους χώρους διαβίωσης των μοναχών (ελάχιστοι μου φάνηκαν), το οστεοφυλάκιο όπου τα κρανία παλιότερων ενοίκων της μονής βρισκονταν προσεκτικά τοποθετημένα σε ράφια (εκατοντάδες από αυτά) και ένα μικρό δωμάτιο (αρκετά σκοτεινό) με εντυπωσιακές τοιχογραφίες. Αφού δεν υπήρχαν πινακίδες που να απαγόρευαν κάτι τέτοιο, έβγαλα επίσης φωτογραφία το οστεοφυλάκιο. Η τοιχογραφία αυτού που φαινόταν άγιος ήταν σε εξαιρετική κατάσταση με ολοζώντανα χρώματα.

Δεν είναι εύκολο να εκφραστεί με λόγια τι έκανε την επίσκεψη σε αυτό το μοναστήρι τόσο αξιομνημόνευτη και εντυπωσιακή. Ήταν, βεβαίως, κάτι ιδιαίτερος ασυνήθιστο· όσοι ζουν στη Βόρεια Αμερική ή τη Δυτική Ευρώπη σπανίως έχουν την ευκαιρία να πέσουν πάνω σε ένα αρχαίο μοναστήρι κρυμμένο σε ένα βαθύ φαράγγι. Στο βάθος του φαραγγιού βρισκόταν επίσης ένα αρκετά μεγάλο και καθαρό ρέμα, με ορμητικά κυρίως νερά. Το μοναστήρι περικυκλωνόταν από πυκνή βλάστηση και ποταμάκια. Επικρατούσε ησυχία. Οι ελάχιστοι μοναχοί επιδίδονταν στις δουλειές τους, όποιες και εάν ήταν αυτές. Ήταν ιδιαίτερος φιλικός, προσφέροντάς μου νερό και ελιές (γλυκό σε άλλο μοναστήρι). Διέθεταν ηλεκτρικό ρεύμα και μπορούσαν άνετα να πάνε

στον πολιτισμό εάν το επιθυμούσαν. Πώς περνούσαν την ώρα τους; Πόσες ώρες αφιέρωναν στις προσευχές και τις άλλες λατρευτικές δραστηριότητες, ή την καλλιέργεια των μπαξέδων τους; Πόσο ισχυρή είναι η πίστη τους στην αιωνιότητα; Αυτοί οι μοναχοί σίγουρα έκαναν μια επιλογή όταν απαρνήθηκαν τα μέρη όπου ζει ο περισσότερος κόσμος και την ανθρώπινη συντροφιά (συμπεριλαμβανομένης της γυναικείας), με την εξαίρεση εκείνης των συμμοναζόντων καλογέρων, των επισκεπτών και των προσκυνητών. Είμαι σίγουρος ότι στην Ελλάδα, όπως και στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής, ο αριθμός τους φθίνει. Από την άλλη, ανάμεσα στους μοναχούς που είδα σε αυτό, και σε δύο ακόμα μοναστήρια, υπήρχαν και νεαροί.

Η γαλήνη, η απομόνωση και το «δέσιμο» του σημείου με το φυσικό περιβάλλον ήταν ανάμεσα στους αναγνωρίσιμους λόγους που έμεινα εντυπωσιασμένος. Ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις κάποιου (ή στην περίπτωση μου της απουσίας τους), ο μοναστικός βίος με την ερμητικότητά του παρέπεμπε στην ενασχόληση με το πνευματικό πεδίο, την αποφασιστική αναμέτρηση με την εύρεση νοήματος στη ζωή (και τον θάνατο). Αυτή η ιδέα μπορεί να συνιστά ρομαντική προβολή· οι μοναχοί μπορεί να γίνονται μοναχοί για κάθε είδους κοινότοπους λόγους, που δεν συμπεριλαμβάνουν απαραίτητως τον υπερβάλλοντα θρησκευτικό ζήλο, την πνευματικότητα ή τα καλά έργα. Επίσης, είναι αρκετά πιθανό ότι τα καθημερινά λατρευτικά τελετουργικά, αυστηρώς ρυθμισμένα, αποσπούν την προσοχή από την περισυλλογή και τις βαθύτερες, αυθόρμητες πνευματικές αναζητήσεις. Ούτε είχα κάποια ιδέα εάν αυτοί οι μοναχοί έκαναν κάτι καλό, οτιδήποτε φιλανθρωπικό ή ανθρωπιστικό. Και όμως ενέπνεαν σεβασμό και απέπνεαν κάτι παραπάνω από έναν αέρα αυθεντικότητας.

Από τη Δημητσάνα κάναμε επίσης κάποιες μονοήμερες εκδρομές με το αυτοκίνητο σε άλλες κοντινές όμορφες κωμοπόλεις όπως τα Λαγκάδια και η Βυτίνα. Ύστερα από όλο αυτό, πήραμε τον δρόμο της επιστροφής για την Αθήνα με μια μικρή στάση στην οινοπαραγωγική περιοχή της Νεμέας. Το τελευταίο βράδυ το περάσαμε στη Γλυφάδα, ένα παραθαλάσσιο προάστιο της Αθήνας, χλιδατό, μοντέρνο, πνιγμένο σε καταστήματα που πωλούσαν πασίγνωστες αμερικανικές φίρμες.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι κάποιος μαθαίνει ελάχιστα ουσιαστικά πράγματα για έναν λαό με τον οποίο δεν μοιράζεται μια κοινή γλώσσα και έναν κοινό τρόπο ζωής. Στην Ελλάδα, αρκετοί από τους ντόπιους μιλούσαν κάποια Αγγλικά αλλά οι κουβέντες μας αφορούσαν σε μεγάλο βαθμό σύντομες, καθημερινές συναλλαγές. Ακόμα και έτσι, κάποιες εντυπώσεις πράγματι προκαλούνται και διατηρούνται. Οι οδηγητικές συνήθειες δίνουν μια κάποια ιδέα για τον εθνικό χαρακτήρα, ή πτυχές του, καθώς ποικίλουν με τυποποιημένο τρόπο από χώρα σε χώρα. Η Ελλάδα ανήκει σίγουρα σε αυτές τις χώρες –μαζί με τη Γαλλία, την Ιταλία, την Ισπανία και άλλες στην Ευρώπη– όπου οι άνθρωποι οδηγούν επιθετικά και επικίνδυνα.

Οι Έλληνες οδηγοί δεν το έχουν σε τίποτα να κάνουν προσπέραση, ή να επιχειρήσουν να κάνουν προσπέραση, σε ορεινούς δρόμους διπλής κατεύθυνσης με υπολογίσιμη κυκλοφορία. Γιατί αυτοί οι άνθρωποι (άνδρες κυρίως) είναι τόσο ανυπόμονοι, επιθετικοί και ανταγωνιστικοί σε αυτές τις συνθήκες; Μία εξήγηση μπορεί να είναι ότι, σε αντίθεση με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τμήματα της Δυτικής Ευρώπης, η εκτεταμένη αυτοκίνηση στην Ελλάδα είναι πιο πρόσφατη και επομένως η κατοχή αυτοκινήτου είναι πιο πολύ θέμα περηφάνιας και έπαρσης. Ωστόσο, υπάρχει επίσης μια κάποια γενική ανυπομονησία και λιγότερη αυτοπειθαρχία που παρατηρούνται εντονότερα σε όλες τις μεσογειακές χώρες. Στη Βρετανία, την Ολλανδία, τη Σκανδιναβία, και πάνω από όλα, τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά, οι άνθρωποι οδηγούν με έναν πιο πειθαρχημένο, λιγότερο τσαμπουκαλίδικο τρόπο. Οι ελληνικές, γαλλικές και ιταλικές οδηγητικές συνήθειες είναι συγκρίσιμες με εκείνες αρκετών Αμερικανών νεαρών ανδρών. Η έπαρση αποτελεί σίγουρα μέρος της εξήγησης. Τα πολλά εκκλησάκια στις άκρες των δρόμων που ανεγείρονται στη μνήμη των θυμάτων αυτών των οδηγητικών συνηθειών μαρτυρούν τις συνέπειές τους.

Η άλλη εξήγηση για τις ελληνικές οδηγητικές συνήθειες, όπως και εκείνες των Ιταλών, είναι ότι δεν πολυνοιάζονται για τους κανόνες. Θυμάμαι σε ένα άλλο ταξίδι, πετώντας από την Αθήνα για τα νησιά, πώς ορισμένοι επιβάτες μπαινόβγαιναν χαλαρά στο πιλοτήριο με κάμποσους να καπνίζουν σαν να μη συμβαίνει τίποτα σε χώρους μη καπνιστών και χωρίς να εισπράττουν καμία επίπληξη από τους συνεπιβάτες τους. Στο πρόσφατο ταξίδι μου διάβασα επίσης σε μια αγγλόφωνη εφημερίδα σχετικά με μακροχρόνιες καταπατήσεις σε δημόσιες εκτάσεις, ακόμα και σε προστατευόμενες περιοχές, για τις οποίες η κυβέρνηση έχει κάνει ελάχιστα. Ούτε οι περιβαλλοντικοί κανονισμοί εφαρμόζονται.

Παρόλα αυτά, πρέπει να σημειωθεί ότι η αδιαφορία απέναντι στο περιβάλλον δεν φαίνεται να μεταφράζεται σε ανοχή απέναντι στις διαφημιστικές πινακίδες κατά μήκος των εθνικών οδών, από τις οποίες μόλις και μετά βίας είδα κάποιες, εξαιρουμένης της περιοχής γύρω από την Αθήνα. Το εντυπωσιακό καταφύγιο άγριας ζωής βόρεια της παραθαλάσσιας κωμόπολης της Πύλου επίσης έδειχνε καλοπροστατευμένο και καθαρό· περιλάμβανε τεράστιες λιμνοθάλασσες, ένα καταφύγιο πουλιών και έναν εντυπωσιακό κόλπο με σμαραγδένια νερά. Γενικά μιλώντας, η εμφανής καθαριότητα της θάλασσας ήταν μία ακόμα ευχάριστη και απροσδόκητη ανακάλυψη. Ο πληθυσμός των ψαριών ήταν μέτριος τόσο από άποψη ποσότητας όσο και από άποψη ποικιλίας συγκρινόμενος με εκείνον της Καραϊβικής. Ωστόσο, αυτά τα νερά δεν ήταν μια αλατούχα έρημος.

Νομίζω ότι υπάρχει μια παράδοξη σχέση μεταξύ παράδοσης, νεοτερικότητας και φροντίδας για το περιβάλλον. Η νεοτερικότητα, όπως εκδηλώθηκε με την πληθυσμιακή αύξηση και πίεση, όπως και με την αστικοποίηση και βιομηχανοποίηση, αποδείχθηκε σαφώς επιζήμια για το περιβάλλον. Από την άλλη, μόνο η παρατεταμένη νεοτερικότητα γεννά εκείνο

το είδος στάσης ή νοοτροπίας που είναι συνειδητά φιλοπεριβαλλοντική. Όσο πιο παραδοσιακή είναι μια κοινωνία τόσο πιο μικρό είναι το ενδιαφέρον για το περιβάλλον, εν μέρει γιατί οι άνθρωποι εξαρτώνται πολύ πιο άμεσα από το φυσικό περιβάλλον για τον βιοπορισμό τους – από τη γεωργία, την κτηνοτροφία, τη δασοκομία, το κυνήγι, το ψάρεμα. Και το να είναι κάποιος παραδοσιακός συνεπάγεται επίσης την τυφλή αποδοχή εκείνων των πατροπαράδοτων δραστηριοτήτων που η επιβίωση επιβάλλει. Οι πληθυσμιακές πυκνότητες είναι επίσης πολύ χαμηλότερες στις παραδοσιακές κοινωνίες και επομένως το περιβάλλον ζημιώνεται λιγότερο. Για όλους αυτούς τους λόγους, οι περισσότεροι άνθρωποι σε αυτές τις κοινωνίες δεν ρομαντικοποιούν τη φύση ή το φυσικό περιβάλλον. Σαφώς, το περιβάλλον είναι μακράν πιο άθικτο στις προβιομηχανικές, προνεοτερικές κοινωνίες εξαιτίας της απουσίας υψηλής τεχνολογίας.

Στην Ελλάδα, μια πιο παραδοσιακή κοινωνία από τις αντίστοιχες στη Δυτική Ευρώπη, τα περιβαλλοντικά ζητήματα ενδέχεται να μην αντιμετωπίζονται με τη δέουσα προσοχή. Υπάρχουν κάμποσοι λόγοι για αυτό. Κατά πρώτο λόγο, οι κοινωνίες πρέπει να αγγίξουν ένα συγκεκριμένο επίπεδο αστικοποίησης και εκβιομηχάνισης προτού η μανία της νεοτερικότητας και το αποτύπωμά της στο φυσικό περιβάλλον καταστούν εμφανή και επαρκώς ανησυχητικά έτσι ώστε να αναληφθεί δράση. Δεύτερον, όσο πιο παραδοσιακή είναι μια κοινωνία τόσο πιο σπάνια είναι η συνειδητή φυσιολατρία: στις παραδοσιακές, αγροτικές κοινωνίες της υπαίθρου η φύση υποτιμάται και θεωρείται εκμεταλλεύσιμη χωρίς δεύτερη σκέψη. Σίγουρα, αυτού του τύπου η εκμετάλλευση παραμένει εντοπισμένη και μετριασμένη εξαιτίας της πρωτόγονης τεχνολογίας. Μόνο μορφωμένοι, αστικοποιημένοι πληθυσμοί, γενιές αποκομμένοι από αγροτικές ρίζες ή καταβολές, λατρεύουν τη φύση.

Ένας βαθμός φιλικότητας απέναντι στους ξένους αποτελεί επίσης χαρακτηριστικό γνώρισμα των πιο παραδοσιακών κοινωνιών όπως η Ελλάδα. Συνάντησα συχνά ανθρώπους που έκαναν τα πάντα για να είναι φιλικό και εξυπηρετικό. Έτσι είχαν ειδικότερα τα πράγματα όταν χρειάστηκα πληροφορίες ή οδηγίες κατεύθυνσης σε μικρές κωμοπόλεις: σε αυτές τις περιστάσεις, όπως και σε άλλες, οι άνθρωποι προσπαθούσαν να βρουν κάποιον που να μιλάει άπταιστα αγγλικά στην περίπτωση που τα δικά τους ήταν λιγοστά ή ανύπαρκτα. Επιθετικότητα, ανυπομονησία και ψυχρότητα δεν συνάντησα βγαίνοντας από τους αυτοκινητόδρομους: ούτε κάποια εχθρότητα εξαιτίας της αμερικανικής καταγωγής μου, μολονότι κάποιος διαβάζει και ακούει πολλά για τον ελληνικό αντιαμερικανισμό. Τόσο καλοπροαίρετη συμπεριφορά ίσως οφειλόταν σε ποικίλες περιστάσεις. Ήμουν ένας από τους επισκέπτες μικρών κωμοπόλεων στο τέλος της τουριστικής περιόδου, και οι άνθρωποι που βγάζουν τα προς το ζην από τους επισκέπτες δεν διακρίνονται για την εχθρότητα ή την ψυχρότητα απέναντί τους, αν και υπάρχουν εξαιρέσεις: σε περιοχές της Καραϊβικής, και σε οποιαδήποτε άλλη χώρα όπου η εθνικιστική περηφάνια έχει πληγωθεί από την εξυπηρέτηση πλούσιων αγνώστων, κάποιος ενδεχομένως βιώσει αυτή την ψυχρότητα. Πριν λίγα

χρόνια, ορισμένοι Ούγγροι διανοούμενοι διαμαρτυρήθηκαν, στο ίδιο πνεύμα, για τη μετατροπή των Ούγγρων σε «έθνος γκαρσονιών». Όμως περιέργως, αυτό φαίνεται να μην απασχόλησε ποτέ τους Ελβετούς, οι οποίοι κατορθώνουν να συνδυάζουν υψηλά επίπεδα συλλογικής αυτοεκτίμησης με μια ανθούσα τουριστική βιομηχανία.

Ένας Αμερικανός ταξιδιώτης μπορεί να επισκέπτεται τη Γαλλία, την Ιταλία, την Ισπανία ή τη Μεγάλη Βρετανία κάθε χρόνο για δεκαετίες χωρίς ποτέ να εξαντλήσει τα σημεία ενδιαφέροντος, φυσικά ή ανθρωπογενή. Θα ήθελα να ξαναεπισκεπτώ την Ελλάδα, αλλά όχι απαραίτητα την Πελοπόννησο, και όχι γιατί εξάντλησα το σύνολο των γραφικών και άλλων αξιοθέατών της. Η Ελλάδα είναι μια μεγάλη χώρα, εάν συνυπολογίσουμε και τα νησιά της, και γεμάτη από μέρη και σημεία που δεν έχω πάει και που φαντάζουν πολλά υποσχόμενα. Αυτό το συναίσθημα, υποψιάζομαι, προέρχεται ή συνίσταται από μια εξημερωμένη, μη χρησιμοθηρική εξερευνητική παρόρμηση. Η παρόρμηση η ίδια δεν είναι πλήρως ορθολογική και χρειάζεται να ερμηνευθεί, από τη στιγμή ειδικά που δεν είναι σε καμία περίπτωση παγκοσμίως ή έστω ευρέως διαδεδομένη. Τεράστιοι αριθμοί μορφωμένων, ικανών να περπατούν, νοημόνων, ευλόγως περιέργων ανθρώπων είναι απόλυτα ικανοποιημένοι είτε με το να μη ταξιδεύουν καθόλου, είτε με το να πηγαίνουν κάθε χρόνο στα ίδια μέρη, είτε με το να περιορίζουν τα ταξίδια τους σε ένα συγκεκριμένο παραθεριστικό κέντρο ή σε μια δεύτερη κατοικία. Η εξερευνητική παρόρμηση του τύπου που εξετάζεται εδώ έγκειται σε μια αγνή, αν και αόριστη περιέργεια, σε μια κάποιου είδους μη αρθρωμένη ελπίδα και ασαφής προσδοκία σχετικά με το τι μπορεί να επιτευχθεί μέσω της επίσκεψης συγκεκριμένων περιοχών του πλανήτη.

Θα πρέπει επιτέλους να αναγνωριστεί ότι τα ταξίδια αντανakλούν αντιφατικές επιθυμίες και πεπιοθήσεις. Αναζητούμε τόσο το καινούργιο όσο και μια αλλαγή ρυθμών, αλλά ταυτόχρονα αναζητούμε να βυθιστούμε στους σταθερούς, πατροπαράδοτους τρόπους ζωής που υποτίθεται ότι επιμένουν σε ορισμένες γωνιές του πλανήτη. Αναζητούμε χαλάρωση, νέες ανέσεις, πολυτέλειες, πιο περίεργα φαγητά και ποτά, αν και το ταξίδι, ακόμα και το πιο μοντέρνο και άνετο, προκαλεί σχεδόν αναπόφευκτα κούραση και αναστάτωση. Ενδιαφερόμαστε να κάνουμε νέες γνωριμίες, αλλά το σύντομο των ταξιδιών και οι γλωσσικοί φραγμοί δεν τις ευνοούν. Λαχταρούμε την απλότητα που μας διαφεύγει στον τόπο μας, αλλά γνωρίζουμε επίσης ότι εξαρτόμαστε απελπιστικά από τις ευκολίες της σύγχρονης τεχνολογίας. Στα ταξίδια «αυτοανακάλυψής» μας δεν πρόκειται να ανακαλύψουμε πολύ περισσότερα για τους εαυτούς μας που δεν γνωρίζουμε ήδη. Με αυτό δεν λέω ότι πρέπει να σταματήσουμε τα ταξίδια ή ότι δεν αποτελούν εμπειρίες μάθησης. Ωστόσο, ένα από τα πράγματα που πράγματι μαθαίνουμε είναι ότι δεν υπάρχουν μαγικές πρόοδοι στην προσωπική απελευθέρωση ή εξέλιξη: ότι η αναζήτηση μιας αυθεντικής, γεμάτης νόημα ζωής είναι εξίσου δύσκολη στα νέα όσο και στα οικεία περιβάλλοντα.